

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, др *Конески Блаже*,
др *Павловић Миливој*, др *Стевановић Михаило*, др *Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

ЈЕЗИК КИРИЛА ПЕЈЧИНОВИЋА И ЊЕГОВО СТИЛСКО, УМЕТНИЧКО АНГАЖОВАЊЕ

1. Прве македонске штампане књиге, *Повесѝ*¹ Јоакима Крчовског (1814, Будим) и *Огледало*² Кирила Пејчиновића (1816, Будим), значајне су најпре у литерарно-историјском аспекту. Низ анализа и свођења учињено је већ раније у вези са њиховим настанком и садржином, па потом у вези са идејама и фактуром текста (А. Шопов, А. Теодоров-Балан, Л. Серафимов, И. Христов, Б. Пенев, Мил. Павловић, Х. Вакарелски и други), а једна студија А. Селишчева, из 1929, у овоме је посебно инструктивна. Има стварних резултата и успешних постављања у неколико дела ових аутора, нарочито у погледу утврђивања материјалних чињеница. Правилно, пак, савремено одређивање оквира књижевности чији прави настанак она и представљају, наука је накнадно добила, уз добру ревизију изнетих факата и тумачења, најпре у радовима Х. Поленаковића (cf. *Страници од македонската книжевност*, Скопје, 1952).

На историјско-литерарном плану К. Пејчиновић је, у релацијама Ј. Крчовског, управо истакнут у дубљем рељефу по индивидуалности, делу и улози. Есеј Блажа Конеског *Кирил Пејчиновиќ*³ извукао је из текстова „који делују одбојно“ својом скоро стопедесетогодишњом удаљеношћу прави интензитет стваралачких импулса овог посленика пера, створио „деталну, прецизну, свестрану студију о К. Пејчиновићу, која га открива ... у његовом животном, психолошком и творачком тоталитету“.

Други аспект, карактеристика, вредност првих македонских штампаних књига открива се у самом њиховом језику и стилу. Са ипак ширим

¹ Пунији наслов: *Повестъ ради страшнога и втораго пришествија Христова.*

² Пунији наслов: *Книга сѣм зовомаѣ Огледало Описаса ради потребѣ и ползованиѣ прѣпростѣишимѣ не книжнимѣ языком . . .*

³ Текст Пејчиновићеве Беседе даје се у овом раду у транскрипцији извршеној у издању Б. Конеског (*К. Пејчиновиќ, Слово за празниците*, 1956).

ослонцем на главнији македонски дијалекат у односу на језичку основу текста Ј. Крчовског, дела Пејчиновића уведе у неколико посебних културно-друштвених околности и чињеница и зато траже више конкретних објашњења за низ пружених података. Али и по стилским особеностима књиге Ј. Крчовског су од осетно мање вредности и мањег значаја. „В них не заметно настроения составителя, нет проявления личности его. Стиль его книг — стиль спокойного повествования“⁴, и овај се закључак има примити као сасвим тачан.

2. Македонски препородитељски покрет, зачет крајем осамнаестог и динамичније развијан у првој половини деветнаестог столећа, иако још увек у почетној својој фази, имао је доста широку платформу борбе. Он је сукобљен најпре са постојећим облицима турског феудализма јер се њима отежавао развитак капиталистичких односа и није дозвољавало економско и политичко ослобођење. Он бије, затим, битку против грчких трговаца, жилавих такмаца на домаћем тржишту и против освајачких тежњи великогрчке цркве. Јер, једно ропство — турско, беговско, допуњавано је другим, а ово је разорније почело да делује на живот народа. Појава писане књижевности пада у ово време. *Повесии* Јоакима Крчовског (1814), вредног радника у манастирској школи Јована Бигорског код Дебра и истакнутог просветара у области Криве Паланке, не даје друштвене везе и односе, то је хришћанска књига, али озарава чином приповедања. Нова литература, потискивањем црквенословенског језика једне или друге редакције, а то се ту очито јавило, примила је као завештање и проблем „простејши јазик“, што је у датом тренутку значило благовремени полазак путем једне историјске нужности — усвајање народног језика као основног инструмента културе. У овом случају, пак, реч је о фиксирању типа североисточног македонског дијалекта. Штампане прве књиге није само датум већ и празник сваке литературе. И десило се да од *Повесии* Крчовског, и мимо њеног религиозног карактера, отпочне повест македонске писане уметничке речи.

Литерарни процес се наставио. *Огледало* Кирила Пејчиновића (1816) условила је, створила иста подстицајна снага. Одлазак Пејчиновића из родног места Теарце, крај Тетова, у оближњи манастир Лешок, предузет, према његовим речима, под принудом сиромаштва („тјесноте ради“) и под принудом конкретних политичких стања („от насилије

⁴ А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии. София Издание Македонского научного института, 1929.

владајушчих“), — па пут у чувену школу Јована Бигорског и, најзад, кратак боравак у Светој Гори — јесте даље упознавање са теолошком литературом, једином коју је могла да пружи дата средина и време, а то се све одразило као усвајање њеног садржаја (и једног дела језичке структуре и лексике) у доба које поставља нове задатке пред народ и његову интелигенцију. Али већ у овом писцу македонска књижевност добија, ако не одлучнијег борца на попришту одбране народних интереса, онда сведока тешких стања земље и сведока не непогођеног праксом владајућег реда ствари и методом туђинске супремације. Игумановање у Марковом манастиру крај Скопља од 1801. до 1818. године довело је Пејчиновића свакако до сукоба са јелинистичком политиком фанариота, чиме се може објашњавати његов одлазак у Хилендар и после у Лешок, „нешто даље од директног надзора скопског владике“ (Поленаковић), где остаје до краја живота. Те околности објашњавају у једном правцу и постанак дела, и његову намену и његов карактер, а у даљем плану и друштвено-моралну атмосферу у којој раде први весници новије македонске књижевности. Тако, *Огледало*, опширном беседом која обухвата половину књиге од свега десет табака, губи значај црквеног требника а одликује се осудом сујеверја, критиком морала свештенства, опрцавањем извесних негативних стања и друштвених фактора. То је давало првим књигама драж новог и корисног.

Учитељ и ученик, Крчовски и Пејчиновић, једном присно везани у кичевском манастиру Св. Причесте, не остају никад удаљени у књижевном делању. Крчовски, објављивањем нових списа *Миттарсиџа*, *Чудеса њресвѣија Богородици* и *Различна њоучиѣлна насѣавленија* у време од 1817. до године смрти — 1820, није обустављао раније покренут религиозни интерес. Пејчиновић му, пак, следи и као врли ученик у литератури и доприноси утврђивању једног „правца“, „школе“ у њој. Он ће, тако, 1832, припремити за издавање и друго своје дело сличног карактера — *Ушешеније грешним*⁵. После неуспелог покушаја његовог штампања у Крагујевцу, због става београдске митрополијске цензуре према језику који није био „књижевни“ и самом предговору какав није био уобичајен за црквену књигу, штампао га је 1840. у Солуну. Предговор власника типографије Теодосија Синаитског (пишчев предговор сачуван је у рукопису) даје по које значајно саопштење о културној физиономији времена и прва је оцена садржаја и језика овог Пејчиновићевог дела. Али, књижевно стваралаштво, затварајајући овим једно

⁵ Пунији наслов: *Книга глаголемаа Оутѣшеніе Грѣшнымъ приведена на простій азикъ ѿ Кирила иеромонаха . . .*

своје, посебно, по хронолошкој хоризонтални прилично напред истурено поглавље, указује и на једну типичну појаву. Млада литература преко *Повести* и *Огледала* дошла је и до *Ушешенија грешним*, дела које илуструје не само колико се традиције, конкретно верско-моралне тенденције старих црквених текстова, некад упорно чувају у недовољно развијеним срединама већ и како се може падати све јаче у мистичне застрашености и дубљи „страх божји“. Нов дух, писање народним језиком, ту је присутан, али у овој књизи није било ближег ослушкивања хука једног друштва у постепеном буђењу и расту. — Ако се овим другим прилогом историји уметничке писане речи затварају кругови интелектуалних и моралних интересовања К. Пејчиновића и већ добива потпун завршен систем његових погледа — стоји се пред једном „школом“ чије се верске и просветитељске усмерености морају одређивати врло пажљиво, с обзиром на противуречности којима су у добром степену оне прожете^{5а}. Последице тога изражене су и у структури језика и у елементима стила К. Пејчиновића, и управо анализом форме њихове констелације и употребе може се учинити посебан увид, из другог аспекта, у садржинске и идејне суштине дела овог писца.

3. Језик Кирила Пејчиновића, језик његовог текста, управо је вишеструко карактеристичан — по чувању старе основе са осетним деформацијама у системима, па по степену и виду усвајања народне структуре која је и сама у изразитим неконвергентностима. Ова друга страна његова већ је проучена, фиксирана доста исцрпно и уз коришћење доброг научног апарата у етнографско-дијалектолошкој студији А. Селишчева *Полог*. Слика полошког, тетовског говора, чије је извођење главни посао аутора монографије, управо је употребљавана, илустрована и језичким материјалом Пејчиновићевих дела, уз коришћење текстова и неких других савременика. Таквим поступком створена је могућност и за представљање полошког дијалекта у еволутивном аспекту и за објашњење појединих стања и прилика у Пејчиновићевом књижевном језику, изразито мешавинског типа. Селишчев, међутим, не заузима тачан став у основној конклузији о природи и припадности и полошког дијалекта и језика К. Пејчиновића, те неке интерпретације о пореклу и карактеру појединих фонолошких и структуралних појава због тога не одговарају фактичном стању. Нови радови, као што је монографија македонског дијалектолога Тр. Стаматоског *Градскиот џејовски говор* (Македонски

^{5а} В. Илијашевић, *Браћа Миладиновици и њихово место у развоју македонске књижевности XIX века* (Предговор књизи Браћа Миладиновици: Одабрани стихови, II издање, Нолит, 1958, Београд) — преношење одломка уз прецизирање појединих стихова у детаљима.

јазик, VII, 2, 3 1956), постају корисна допуна литературе о овој говорној зони и биће у могућности да, и контролним поступком, изврше потребну коректуру у појединим примерима и општим закључцима.

Језик К. Пејчиновића, организован у великом степену на основу реторичких стилистичких структура, води обавези о методски ширем поступку у испитивачком акту. Без тог лингвистичког критеријума, без откривања уметничке функције језичког материјала, сваки приказ у односу на Пејчиновићев текст остаје са ознакама и слабостима формалистичког приступа. Селишчев је већ у садржају своје студије о Пологу дао поднаслов „Стил списа К. Пејчиновића“, 135—136, што је добро као регистровање важног факта у језику нашега писца, и добро као сугестија о нужности откривања његове уметничке компоненте и добро као почетак. Управо на једној страници књиге Селишчев је учинио осврт на ову суштину подвлачењем оцене Теодосија Синаитског о продорном народном језику писца *Ушјешенија*, који је „кључ од гвожђа и челика“, издвајањем констатације о субјективној, изразитој експресији коју тај језик носи. Пејчиновић „лично выступает обличителем и наставителем, изражава своје лично отношение к тому или иному явлению и лицу, ссылается на свой личный опыт“. Сасвим озбиљан, пун приступ овој страни дела лешачког проповедника, што је даље коришћење метода лингвистичко-психолошког обухвата, чини Блаже Конески разоткривајући у поменутом раду блиставог есејистичког карактера творачки дух Пејчиновића у релацијама и условљеностима комплекса индивидуалних наклоности и историјских одредница његовог времена, пратећи управо доживљајне процесе и мисаоне ставове у акту и форми реализовања језичким средствима. Тако је добивена добра основа за један богатији поступак у анализи и формулисању језичке стварности у Пејчиновићевом тексту. Проучавање те стварности, разуме се, конкретно је ако се језик гледа и са формалне и са суштинске стране, у раду другог карактера. Уз потврђивање вредности тих закључака, овде ће се, даље, ући и у неколико других појединости Пејчиновићевог текста и задржати пажња на још неколико поступака учињених у радионици аутора *Огледала*.

Стилско, уметничко ангажовање тог језика, као и његов основни комуникативни задатак, може се осветлити уз анализу његове целокупности, његовог егзистирања и примене првенствено у књигама *Огледало* и *Утешеније*, што би, у принципу, могло водити — уз разграничавање општег типа слике — и посматрању у еволутивном плану. Пејчиновић, међутим, између „*Огледала*“ и „*Утешенија*“ није еволуирао као мислилац и приповедач, друга књига није самостално дело ни у једном развијенијем

одељку, и језик његов, и без обзира на стил, не показује диференцијалнији и богатији вид организовања. Култура изражаја, у тим релацијама, уз преношење, прерађивање и интерпретирање туђег текста, има свој дуализам, управо општа структура говорног потенцијала са бифуркацијом је већ у самим оквирима „Огледала“. На једној страни је беседа о празницима са заглављем „Поученије свакому Христијану како подобаєт празновати празници господских и свјатих и како подобаєт причаститисја свјатое причешченије“, на другој остали текст — молитве (на црквено-словенском језику) уз нека „прикљученија“, објашњења, парафразе (на народном језику), у ствари изводи из „Великог“ требника издатог у Москви 1761, из рукописног Устава црквеног, из Пролога, Житија св. Нифонта и других извора (Селишчев, Полог, 180). Само у детаљима ће се запазити да је аутор у „Утешенију“ писао другим типом језика или остварио неку посебну стилистичку варијанту.

Беседа о празницима, како ћемо је даље звати, јесте, дакле, најоригиналнији састав у *Огледалу* и уопште међу свим Пејчиновићевим текстовима, остварење у коме тек долази до изражаја сопствена личност и индивидуални креативни акт — у избору чињеница, развијању мисли, компоновању грађе. То је пак овде и због тога и обезбедило разговорној, народној речи максимум употребе, у пунијим беседничким периодима, ширим и компактнијим целинама, и створило посебну стилску вредност. Дакле, дате околности и чине да и у овој прилици буде довољан текст проповеди о празницима за утврђивање неких битних карактеристика језика Пејчиновића уопште. При свему, међутим, тај спис не обавезује на филолошки облик описа језика, јер слика еволуције његовог облика и исказа гради се, организује већ и у самим пасажима.

4. Тип старог језика са карактеристикама нужно наметане српске редакције у морфологији и лексци, мешовит и несређен већ у изворном тексту, може се потврдити посебном анализом. Компактнији као систем, он је у бројним цитатима, у фрагментима узиманим из Библије и Јеванђеља, из требника и октоиха, минеја и пролога, и, концепцијски, адекватно употребљен — наводима је чувана изворност и у самој фактури текста: И пак у Евангелије вели: „*Јелици њријаша јего даде им власѝ чадом божим, јелици оѝ Бога родинасја а не оѝ ѝлоѝи и крви и ѝохѝи*“ 57, низ уста пророку Давиду во псалом 49 стих 13, велит: „*Једа јам маса јунча или крв козлов ѝију? Пожри Богови жерѝѝу хвали и воздажд вишијему молиѝѝи ѝвоја*“ 61; За них пишет псалтир: „*Вечер водворѝѝсја ѝлач и заѝѝра радосѝ*“ 68; . . . поп во литургиа викат: „*Вонѝѝм свјайѝе возношение во мирје ѝриносиѝи* 76; го канит уште вториј пут, му велит: „*Возмиѝѝе враѝѝа кнјази ваѝѝа и возмиѝѝесја враѝѝа вјечнаја и внидеѝ цар*

слави“ 73. Али језик школске лекитре и литургијске књиге, савладан ипак до велике мере, ушао је, извесно, у Пејчиновићев разговорни језик и у постојећим видовима деформација, биће тако често узиман у пропратним коментарима (*Кои тако чини тој јесѝ Хрисѝосов чоек, и Хрисѝос му буде ѝомошчник и ѝокровиѝел души и ѝјела јего и имјениј јего* 60), посебно у уводном делу реченичке структуре управног говора: „*Дух Свјатѝиј ѝрежде воѝлошченија Сина и Слова Божѝија ѝовелеваеѝ из усѝи ѝророка Давида, глаголја: Примите во себје царја слави*“ 73.

У пишчевом језику, дакле, сасвим су чести морфолошки облици црквенословенског језика, са којима каткад иду и директније позајмице из српског говорног подручја. Падежне једнин. форме именица представљају цео систем деклинације: *оѝ Авраама* 62, *Оѝца и Сина* 62, *свјашченник Бога* 62, *рождесѝва* 79, *духовника* 76, *ѝокровиѝел души* 60, — *томуа ѝоѝу* 62, *томуа чоeku* 75, *Сѝасѝиѝелју* 70, *Моисеу* 74, *ѝросјаку* 91, — *силу* 79, *исѝину* 60, — *ѝоржесѝвом* 80, *Духом свјатим* 62, *с Богом* 72, — *ѝо человекесѝу* 89. Генитив плурала, иако необичнији, такође је често заступљен: *оставленце грехов* 74, *во вјеков* (из елипсе) 74, *отца јазиков а не Јевреев* 62, па остали облици множине: *ѝохоѝем* вашим 60. И придевске речи су у многим приликама са старим својим обликом: *цар славниј* 72, *изабранниј* сосуд 75, *новиј* завет 73, *божѝикниј* пост 67, *другиј* кмет 70, *некаквиј* бој 72, *свакиј* ден 64, и променом: *ѝого мисленнаго* волка 58, *Христа расѝјайѝаго* 68, *брата својего* 77. И инфинитив ће се употребити: тако *кемо осѝавиѝи* 60, али у усамљеним случајевима, док је употреба облика 3 л. једн. садашњег времена помоћног глагола честа: *јесѝ* 58, 60, 63. Потом и друге црте.

Стари језик, чуван и примењиван у показаним оквирима, добија у *Беседи о ѝразницима* и вредност оружја у дејствовању проповедника а у смислу утврђивања веродостојности доказа, ауторитативности говорниковога става. Полуобразовани поп — сељак који узима на себе задатак моралног лекара, па вође заостале средине „у вилает Тетовски, Долни Полог и Горњи Полог“, а ту, по другом његовом запису, „све бежа мошно голи“, свесно тежи да се са незнањем и пасивношћу не поистовети и да одлучно понесе терет мисије коју са много преодољевања и напора врши. Само и када црквенословенском речју и цитатом говори, у њему сасвим гори исти жар задатка и инспирације. Исказ није празан и формалан. Емоције и мисли су у речима — тим из књига а које су у једном смислу постале своје, и у оним сасвим својим — матерњим. У свима њима које он непрестано замењује и укршта. Конески запажа, и то треба узети као оријентацију на овај третман у стилистичком постављању аутора Беседе, да се Пејчиновићу „дешава управо због тога да и самом богу

увлачи у уста неке своје речи“. Тада ће и народни језик, пишчев, ући у навод јер су сигурност емисије и ефекат утиска обезбеђени другим формалним начином: А Бог велит: *некем да ми колеше, ја ни крв њем ни месо јадем. А вије ако колеше, дома колише и јадитише ...*“ 63, без обзира који принцип свога учења беседник образлаже. Јер та Пејчиновићева, полошка, сељачка паства са својим је бригама и афинитетима, и сумњи-чава и пасивна, одбојна и за црквене и хришћанске поуке, тај упорни верник-неверник *ош ошшо е дебел или неверен или шежок, ленив, ушше вшориј иуш ирефрашуе: „Кшо јесш сеј цар слави ...?* 73. Поставља он питања и по пети и по стоти пут. То су места и где дијалози у реторичком склопу постају гушћи и сасвим функционални — Човек му велит: *„Каков јесш шож цар слави? Кажш ми хубаво да разберем!* И дух Свјатиј хубаво му кажуе, му велит: *„Јакиош сшојан, силниош сшојан, шож сшојан силен јесш на зенк и свакиј раш или војска или некаквиј бој шшо да сшанеш ушрошивно јему, све ке љадне ...*“ 72. Већ по употреби сасвим народска реч *сшојан*, у значењским варијантама „домаћин“, „старешина“, „господар“, наглашена понављањем, па лексички диференцираним а семантички само градуираним епитетима *јак, силен*, јесте и знак „самообележавања“ агилног проповедника и духовног старешине, који верује да ће и сваки *раш* и *војска* пасти и пред њим, његовим доказом, ако му се супротставе *дебели* и *шешки*, тај део пастве час толико инертан, час несхватљиво неразуман. У главним деловима Беседе означен је сукоб схватања и борба човека у излагању теза, што Пејчиновићевом делу даје карактер трактата, а стилу вид типичног реторског реализовања.

5. То, пак, стоји у једном виду и плану. Народне говорне црте, у својој живој примени, устројавају језик у коме је — процес. Оне су присутне у Пејчиновићевим књигама по принуди основне намене књижевне речи, тј. свесног пишчевог одређивања њене друштвене функције, и по сили живог језика који и иначе постаје неуклоњив за аутора и његово дело. Однос приоритета означен је, формулисан већ у самим насловима „Огледала“ и „Утешенија“; прво дело је писано „*простѣишимъ* и не книжнимъ языкомъ“, друго — „*на простѣи языкъ*“. При овом су маркантне појаве уношења народног облика и речи у сам цитат: што вели свјатиј Павел: *„Друг друга иџагоши носитише и иџако ишшонише закон ...*“ 58; Зере така заповеда Бог Христос, рече: *„Каде сше двошца или шрошца собрани во имешо мое, нешшо сакаше ош мене, ја сом шо среде вас, ве иочууем за харно ако ме молише“* 87; Јем рече нам ...: *„Чекајше да ви ошвориш, ишшаше да ви дадаш, шражшше да најдеше, зере свак кои ипросиш, ке му дадаш, и кои ке шражш ке најдеш, и кои клјукаш ке му ошвориш“* 87.

Ремећење морфолошког система црквенословенског језика и типова његових реченичких склопова, па промене у избору и употреби

лексичких вредности — сукцесивна су појава. Текст, мислим, не допушта у овоме извођење одређенијих закључака. Народна реч и структура народног језика заузимаће шире место, обухватаће цео исказ увек у зависности од различитих момената. Некад је то нужност јасније форме разлагања, некад потреба растерећења текста од већ нагомиланог црквенословенског материјала, врло често — последица спонтаног поступка.

Импровизовања, компромиси у самим текстовима, међутим, већ наводе да се учини дефинитивнији закључак о општем ставу Пејчиновића у односу на народни језик. Питање је, најпре, да ли се њим он и теоретски позабавио, потом — како је схватио његову улогу. Просветитељски покрет, на свим странама, већ је сасвим рачунао са институцијом народних језика, чак са њиховом богатом културном обрадом, и извештај је из тог времена: „У садашњем веку сви се народи силе свој дијалекат у совршенство довести“. На јужнословенском балканском подручју, међутим, зборници дамаскинарских списа користе се већ у осамнаестом столећу у доброј мери, а „самые ранние дамаскины были написаны в Македонии или уроженцами ее“ (Селишчев, *Полог* 132). С друге стране, Софроније Врачански, на чије је просветитељске идеје био од утицаја Доситеј Обрадовић⁶, објавио је 1806. године прву књигу на бугарском језику *кѣріакѡдрміѡ сиречъ : недѣлнѣкѡ. . .*“, пошто је већ и раније у неколико збирки истицао како је поуке преносио „на болгарскій простый ѣзыкъ“. У јужнијој балканској словенској ареи, где су се укруптале, дакле, просветитељске и „народољубиве“ идеје из грчке напредне културне средине, па, једним делом, преко Доситеја Обрадовића, из извора западноевропске рационалистичке филозофије (које су биле осетно ограниченијег дејства), мисли о улози народних језика и пракса њихове употребе имали су већ јасне постулате. Пејчиновићева, македонска школа, створена у почетном процесу једног национално-књижевног курса и створена управо да тај курс обележи, имала је такође свој одређени пут и програм. Потом треба ући у један пример. Текст „Совјета здравога разума“, и „Живота и прикљученија“, сав је у недоследностима морфолошких и лексичких појава, али Обрадовић је имао схватање да „језик има своју цену од ползе коју узрокује“, а да ни један други не може бити кориснији „него општи, целого народа језик“. Овај писац је још далеко, образлаже М. Павловић, од романтичарских схватања да би истицао народни језик због његове лепоте и савршености; он тражи у књижевној употреби народни језик због корисности. Али схватање његово о језичком јединству нације, формулисано пре него што је сама наука то

⁶ Б. Пеневъ, Д. Обрадовичъ у насъ (Спис. на Бѣлг. академия на наукитѣ, кн. III, 1912).

јасно разрадила, податак је о томе како је просветитељски покрет и у том подручју развијао све сигурније тезе и инструменте народне културе. Стари језик при томе није негиран у смислу потпуног уклањања. — Без образовања и ранга Доситеја, Пејчиновић такве мисли као формулације нема ни у свом тексту ни у свом контексту, али има нечег од тога сасвим поуздано у сазнањима и интуицији. Потом, у самом наслову „Огледала“ одређена је улога његовог језика сасвим на линији захтева просветитељства — књига је писана „рѣди потрѣви њ пољзовѣнїѣ“. Други подаци нису сачувани. Народни језик, језик родитеља и средине, он носи интимно, даје му право пуног грађанства у својим књигама и доприноси тиме да он постане ознака националности и инструмент културе.

6. Народна основа језика К. Пејчиновића има се потврдити и у другом односу — у релацији дијалекатског типа. Ту основу сачињава у битном доњополошки говор, али стоји као карактеристична појава и превазилажење његових оквира. Није досад истакнуто, а томе треба дати извесног значаја, аутор „Огледала“ није схватио свој локални говор као искључиву, једину подлогу књижевног језика. Он је ту подлогу размицао, ширио у првцу стварања општијег језика. Све то, само, ограниченог је поступка. Нова грађа је могла бити узимана из крајева у којима је писац боравио или од људи са разних подручја с којима је имао контакте, те облици и речи из говора Кичева и Дебра, Горњег Полога и Скопске Црне горе, града Тетова, Куманова и Кратова, шарају ужи, лешочки, доњовардарски тип утиснут у Пејчиновићев књижевни текст. Моменат толеранције допуштао је позајмице из југоисточне српске зоне, посебно из косовске арее, а у овоме је од пуног значаја била сама македонско-српска прелазна говорна област⁷ и резултати утицаја који су и у самом народном говору. И у овом случају Пејчиновићевог књижевног језика, народног, створена је ситуација неконвергентних односа фонолошких, морфолошких и речничких црта изражена у виду паралелизама. За установљавање саме подлоге доњополошког говора у спису К. Пејчиновића не могу добро послужити зборници умотворина, етнографске студије и чланци појединих аутора из ранијег времена⁸. Засад је то пре свега монографија А. Селишчева, с тим што се и из ње имају искључити интерпретације већ поменутог карактера, а потом рад Б. Видоеског *Севернише македонски говори* (МЈ, 1954) и поменути прилог Т. Стаматоског.

⁷ Cf. Б. Видоески, *Севернише македонски говори*, Македонски јазик, V, 1, 1954.

⁸ П. Драгановъ, *Македонско-Славянский сборникъ*. Вып. I, СПб, 1884. — Н. А. Начовъ, *Деѣ харѣ Иоакимови книги*. Период. сп., кн. XXXIX, 1892. — А. Шоповъ, *Изъ новѣша исторїѣ на българїиѣ въ Турциѣ*, Пловдивъ 1895. — Йор. Ивановъ, *Соверозаїаднишиѣ македонски говори*, *Тешовско*, *Скојско* и *Крайовско*, Минало I, 1, София 1909. — Вл. Борђевић, Српске народне мелодије (Јужна Србија). Скопље 1928, и др.

Фонолошки систем, у књижевном језику који Пејчиновић гради, са извесном тенденцијом је ка стабилизацији основних гласовних типова када су у локалном говору већ поједине варијанте. Ни један ступањ појачаног процеса лабијализације вокала *o* у крајњем, неакцентованом слогу констатован у говору Лешока (*ѿрајмо⁹ — не можемо*) није представљен у тексту Беседе о празницима (*ѿслушамо 58, викамо 58, речемо 58*). У говору Лешока и крајње *л* са нарочитом је нијансом артикулације (*вол*), а то се не одражава у начину Пејчиновићевог предавања те фонеме у њеном основном типу. Сугласници слабе природе у интервокалном положају чувају се константније, и више по књижевним узорима: *дјавол 81, фаволски 81, благословени 57, остјавен 82, гошгови 81* (поред: *чоек 65, 83, 89, чока 82, 88, векуаѿе 92, го чуаш 91, негоо 59, негоаѿа 59, Тешоец* и др. као и у локалном говору, говору Лешока: *убоо, орае, свашој*), а ову појаву посебно потврђује случај гласа *х*: *греховиѿе 76*. Фонема *х*, већ, сасвим је честа у словенским речима и туђицама, у свим позицијама: *ходииѿ 84, хлеба* (у цитату) *75, хубав 81, харен 81, хаѿс 59, хич 60, ги хранииѿ 78* (према варијантама врло слабе артикулације у говору Лешока: *сарно, сашоѿѿ*); *захмеѿ 67, сахашѿ 68, ѿехнем 64, ѿасха 80; дух 75, них 81, 65, 70, сѿрах 64, грех 63*, а употребљавана је на основу владајуће ортографије, у 1. л. једине аориста и имперфекта (и у 1. и 2. л. множине ових глаголских времена): *видох 83, ѿокудих 84, изгорех 64, рекох 72, влегохме 80, зехме 62, учинихме 67* и у 3. л. множине: *собраха 87, јадоха 88*, премда према резултатима *в, ф* у народном, Пејчиновић има и: *ѿросѿив, ѿѿјавиѿе⁹*. Одсуство ове фонеме, међутим, види се: *леб 62, леба 64, лебоѿѿ 77, рани 78, ранииѿ 78, сирома 64, собраа 88*, каткад у недоследностима: *ѿазуѿеѿе 64, ѿазуѿиѿе 64*, и, с друге стране: у *ѿазуѿи 64, во ѿазуѿе 64; грех 63* али и: *греоѿѿ 81*. — Из круга појава које се тичу паралелизама и њиховог извора, две-три су карактеристичне. Рефлекс полугласника задњег реда *o* у суфиксу (*-ок, -оѿѿ*) стабилизан је у полошком дијалекту („подарок“, „сладок“), али тетовска северна зона показује и резултат *-ѿак*, те треба сматрати да се и на основу двојства *ѿеѿѿок : ѿеѿѿа^{ѿк}, чеѿѿврѿѿок : чеѿѿврѿѿа^{ѿк}* у селима Лешок и Теарце могу објашњавати код Пејчиновића стања *чеѿѿврѿѿок 83, чеѿѿврѿѿок 91, десетѿѿок 67, десетѿѿоѿиѿе 67, ѿеѿѿок 91, ѿеѿѿоѿи 84* као нормалнија, и паралелизми: *ѿеѿѿак, ловац, лебац*, које Селишчев (Полог, 405) узима као србизме. Код Пејчиновића има *унуѿѿра 91*, а *унуѿѿра* и у *нуѿѿра* чује се и у говору Тетова¹⁰. Тако, и две фонемске

⁹ А. Селишчев, *op. cit.*

¹⁰ Т. Стаматоски, *Градскиѿѿ ѿеѿѿовски говор*, Македонски јазик, VII, 2, 1956, стр. 226.

варијанте развијене при свођењу вокалног *л* у селу Теарце (*вълк*, *вълна*: *воўк*, *воўна*) илуструју се и двојаким резултатом у тексту писца: *слзи* 60, *влкои* 58, *јаблки* 88; *волка* 58, 82, *должен* 90 (исп. и околност свођења *л* на *џ* у горњополошком говору¹¹ и факат да се лабиовеларно *л* у Тетову не јавља као билабијални глас типа *w*, већ да има „нијансу у нешто редуцираног“¹². Трећи рефлекс, у речима *јбуки* 88, *вук* 82 има ослонца у доњополошкој говорној зони, а конкретно *јбука* констатовано је и у самом говору Тетова¹³. Резултат *џз* > *з*: *зел* 71, *зеле* 82, на подлози локалног стања, допуњен је свођењем *џз* > *уз*: *узел* 70, *узеле* 82, *узела* 64, што се објашњава преношењем из зоне Скопске Црне горе и Куманова (Селишчев). Употреба предлога *во*, стабилсаног у Горњем Пологу, и предлога *у*, који је жива народна реч Доњег Полога, је моменат ширења подлоге књижевног језика К. Пејчиновића: *во њиква* 84, *во сной* 76, *во сарај* 65, *во книга* ..., *во словито* 79, *во царство* 78, *во него* 67 — *у град* 60, *у село* 60, *у вода* 64, *у закон* 61, *у манастир* 88. Лексичког је, пак, домањаја *џр* > *ер*: *смерти* 81, *жертва* 61, а славјанизам, нешто чешћи, је *кров* 73, *кровна* 61 (поред: *крв* 62, 71, 74, 77, *крџа*, *срџи* 81).

Ширење дијалекатске, језичке базе обухвата и напредности у употреби неких морфолошких количина. Неортогонски заменички облици *ју*, *њу*, *гу* (остави *ју* 60, за *њу* 60, со молитва што ќе ти *гу* чатит 68) нису полошког порекла, већ форме говора појединих зона Скопске Црне горе, Куманова, Кратова, потом Косова, које је Пејчиновић запазио и спорадично користио. Доњополошка енклитичка форма *ја* (а душата ... му *ја* однесоа 64) није ређа у тексту који овде посматрамо. Јавља се каткад и облик акузатива мушког рода *га* према стању у српском језику: види *га* 59 (употребљен је једном и место „ја“: душа ... му *га* однесоа 64), па су примењене и придевске и заменичке форме: *неслушливога* 84, *умренога* 66, *од њога* 83, *овога* чоека (поред црквенословенског: *слејого* 84, *нашего* 78, *свог* 77, *никого* 84 и др.). Приоритетна употреба личних заменица *он*, *она*, *оно*, *они* у говору Теарца и Доњег Полога уопште у пишчево време, али употреба уз *џој*, *џаја*, *џо(в)а* у истој служби, огледа се у тексту К. Пејчиновића (тешко на тија ... каде *он* беше 62, *он* патува 63, и *они* чатат 62, *они* не чуат 62; *џој* чатит 63, *џија* сат шайтлаци 63), па су са ослонцем на локални говор, на егзистирање паралелних облика показне заменице м. рода *овој*, *овај*, *овја*, женског р.: *овја*, *ова* и сред. р.: *овоја*, *овоа*; *оваја*, *ова*, *ово* (во *овај* псалом 62, во *овоја* место 65, али и:

¹¹ Т. Стаматоски, *op. cit.*, 231.

¹² М. Павловић, *О њејовском говору*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, 1931, 176.

¹³ Т. Стаматоски, *op. cit.* 232.

овое поучение 69). Текст нашег писца, пак, чува, свакако старије стање локалног говора у облику датива са завршетком *-му[в]а* : *ѿомуа* попу 62, а има форму акузатива са завршетком *-го[в]а* : *ѿогоа* чоєка 90, *ѿогоа* сирмаа 64, што је констатовано и у „Утешенију грешним“¹⁴. — Ангажовање ових заменичких количина у постпозитивној ситуацији а чланској функцији, управо њиховог облика генитива — акузатива: го учат *ѿоѿо ѿого* 83, *ѿоѿоѿого* го карате 91, го земате *другоѿого* попа 70 (за употребу у дативу в. у „Утешенију“, према наводу Селишчева: *цароѿомѿ*, 23) такође је документовање једне појаве живе у говору Пејчиновићевог времена и завичаја, а и на другим јужнословенским зонама (Сбм., II, 187, Шапк., VIII, 41, 244, Спространов Сбм., XVIII, 539)¹⁵.

Извесно шаренило стања у глаголској системи, глаголским облицима у тексту К. Пејчиновића уопште, а то посебно илуструје и текст „Беседе о празницима“, исто тако у великом степену је слика еволуције пишчевог локалног дијалекта, али и направљено позајмицама. Ту је најпре паралелизам у завршетку основе презента — са суфиксом *-у(ј)е-* и *-уа-* (< инфин. афикс *-ова-*): *се ѿоносуем* 70, *ви кажуеѿ* 63, *ѿреѿрашуе* 73, *се најолнуеѿ* 65, *слезуемо* 58, *биднуемо* 58, *збесуемо* 59, и из садашњег времена преношење у презентски партицип: *кажуеѿки* 73, с једне стране, и с друге: *он ѿоѿува* 63, *блудуаме* 59 и слично. Насупрот приликама и у неколико зона и самог Доњег Полога¹⁶, а на бази свођења у народној речи Теарца, Лешока и Тетова¹⁷, не показује се процес унификације, односно уопштавања завршетка *-ам* у 1. л. презента: *кажем* 59, *наречем* 60, *не се ѿоносуем* 70, *некем* 63; *ке му враѿим* 60, *боим се* 84, *велим* 61; *виѿам* 67, *имам* 65, *гледам* 71. Са ослоном на говор пишчевог краја, Доњег Полога, како се такође види у материјалу и закључку Селишчева, имамо двојне форме 1. л. множине презента, са наставком *-ме* и *-мо*: *имаме* 61, *гледаме* 63, *будеме* 66, *сме* 62; *да ѿошеѿемо* 72, *да фрлимо* 72, *ке држимо* 84, *мучимо* 58, *нисмо* 81, а исто тако и завршетак аориста и имперфекта 1. л. множине: *(х:ф)ме* и *(х:ф)мо* : *зехме* 62, *учинихме* 67. Пејчиновићев текст, међутим, како га показује већ и сама „Беседа о празницима“, представља 3. л. јединине садашњег времена без наставка: *види* 62, *чаѿи* 64, *каже* 65, *лаже* 65, *ѿаѿува* 63, *гледа* 63, *неке* 66, или са *ѿ* : *маѿи* 63, *сакаѿи* 65, *ѿишеѿи* 63, *кажуеѿи* 63, *нехокеѿи* 72, *видиѿи* 64. Чак у истој

¹⁴ А. Селишчев, *Полог*, 347.

¹⁵ В. Шепкин, *Болон. Пс.*, 222. — А. Селишчев, *Полог*, 351. — В. Илић, *Пиѿање ѿорекла заменичке чланске ѿосѿѿоѿозиције у јужнословенској језичкој ареи*, Год. Фил. фак. у Н. Саду, 1960.

¹⁶ А. Селишчев, *Полог*, 359 (*рабоѿам, аш; најдам, еш, молам, ши*).

¹⁷ А. Селишчев, *ор. cit.*; исп. ту: *викам, ѿлеѿем, молим*.

реченици, у непосредној близини, наћи ће се и један и други облик: ако *неке*, уште поскраја нека *идеи* 66; Он *гледа* да *земей* 66. Неће се моћи, разуме се, закључити са тачношћу да *ли* је форма другог типа присутна код Пејчиновића утицајем црквенословенског језика, или угледањем писца на резултат у говору Горњег Полога. 3. л. једине помоћног глагола *сум* (: *сом*) у паралелним је формацијама је 61, 63, 64, 65 *јеи* 63, 70 и *еи*, 73, а од глагола „*хйеи*“ сем *ке*, *неке* 66, употребљена је и друга форма, и не само кад је глагол негиран: *хокеи* 72, *нехокеи* 72. — Свакако постоји одређен став, поступак у погледу употребе 3. л. множине дотичног граматичног времена: није примењен тип из говора села Теарце *береу*, *йеу* (Селишчев, 362), који није македонска црта, нити је било управљања према стању у самом тетовском говорном сектору, где је обичнија форма на *-а*. Примењен је облик који је обичнији у селу Лешок, са *-аи* : *јахаи* 59, *газаи* 59, *скакаи* 59, *имааи* 62, *йрааи* 62, *чинаи* 62, *знааи* 65, *дојдаи* 65, а и у Горњем Пологу. Изузетно, паралелизам је у парадигми помоћног глагола „*сум*“: *саи* 62, 63, 65, 84, али и *са* 60, како је и у говору Лешока: *сá* женети, сви живи *сá*, а и код других: четвртоци не се *држа*, ни петочи 84, што се не би слагало са закључком аутора „Полога“.

Још два-три податка при овом прегледу биће, потом, довољна да покажу степен евентуалне неконвергентности — у језику К. Пејчиновића. Управо као у центрима где је аутор „Огледала“ у два временска периода живео, у Лешоку и Теарцу, и уосталом на скоро целокупној македонској језичкој територији, футурска конструкција је од скамењеног *ке* и презента глагола: ја *ке* му *враи*м 60, али је иначе у тексту овог писца у том склопу и свезица *да* : кад *ке* дете *да* *заучи* книга 36, и биће усамљенија појава ангажовања и инфинитива, већ сасвим изгубљеног у народном говору: тако *кемо* *остави*ти 60. — Облик радног придева м. р. једине некад се јавља са наставком *о* : будући се *намести*о 65, па тако и облик множине за сва три рода са наставком *-ли* : Они нас *научили* 62, што је такође саглашавање са стањем у српском језику. — Заменичка чланска постпозиција *-ои*, *-иа*, *-ио*, у овом тексту који на многим местима чува облике аналитичке деклинације или задржава конструкцију типа: велит на *человјека* (или, у „Утешенију“: на *некому чоку*), поред: да однесемо овен на *агаи*а 70, са посебног ступња еволуције, није могла бити увек употребљена правилно и доследно, али је томе и разлог који наводи Б. Конески¹⁸ — поступак којим се одражава стање у тексту црквенословенског језика. Региструје се потом и чланска количина *-ов*, *-ва*, *-во* : како што е *веков* 83, а ти стани од *сеново* 84, ту са демонстративском службом.

¹⁸ К. Пејчиновић, *Слово за йразницие*.

Реченица „Беседе о празницима“ је изразито рељефна, посебно у погледу примене, организовања хипотаксичког односа, који у народном типу нарације није карактеристичан. Облици њеног разграђивања који обухватају и носе врло живу експресију пишчевог говора имају се утврдити посебно. Овде, међутим, треба додати два-три момента у вези са разубивањем синтаксичког поретка у односу на народни тип. Објекат није удвојен одговарајућим енклитичким заменичким обликом и кад је сâм члански одређен: нека си [] натопит *ѝрсиѝи* 64, Сиромасите му [] закопаа *снагаѝи* 64, щите не му велеа ништо, уште му [] лижеа *раниѝе* 64, али ни ту нема консеквентног поступка: а *душаѝи* трпежлиа ... му ја однесоа у рај 64. Посебан, трећи случај је употреба енклитичке заменичке форме као дела удвојеног објекта реченице када је предмет изражен именицом неодређеног појма, без чланског елемента: зашто на забит да ја дадете *глоба* 71. Прегршт ових примера показује да је језик К. Пејчиновића у датом кругу појава својствен. „И поред честе употребе црквених језичких елемената — подвлачи Б. Конески — тај језик остаје првенствени извор за изучавање наше народне речи, у њеној сликовитости, мелодици и синтакси“ (ор. cit. 30).

7. У лексцици преплићу се органски, као и при коришћењу облика, слој елемената хибридног црквенословенског књижевног језика, слој „простонародних“, дијалекатских речи и слој туђица, првенствено турцизама.

Пејчиновић прави религиозну беседу, али је она педагошки, етички ригурозно усмерена, што претпоставља ангажовање извесне филозофско-друштвене и културно-естетске терминологије. Речник, пак, „Беседе о празницима“ потврђује, доказује на свој начин ограниченост Пејчиновићеве лектире по жанру, суженост појмовно-мислилачког поља. Оријентација лешочког јеромонаха и беседника ка савременијој просветитељској мисији не потврђује духовне, идејне везе са западно-европском рационалистичком варијантом, конкретно са — доситејо-брадовићевском, која је, са других аспеката, ипак узимана у обзир¹⁹. На подлози ове грађе не би могао да се потврди, јер Пејчиновић ствара у посебном услову и атмосфери, у време и у средини који тек наговештавају ембрион једног уздизања, али што још не значи ни то да није, бар у малом, она могла бити позната. Многи теолошко-етички трактати, разни зборници савета „здравог разума“, честа извлачења строгих наравоученија из животне сцене (а литература овог времена у преокупацији је

¹⁹ Л. Мирковић, *Кирил Пејчиновић — Досијеје Јужне Србије*, Браство, IX, 1925. — X. Поленаковић, *Досијеје Обрадовић кај Македонѝије*, ЈФ, XXII, 1958.

тих ствари и феномена) имају ширу филозофско-политичку основу. И у текстовима словенске речи заузима све шире и пуније место одговарајућа терминологија која се налазила у филозофском фонду европске културе, уз коришћење неколико типова образовања речи — са наставком *-и(ј)е* за означавање појма процеса сазнања, односа и развитка (*учение, сознание, њоџаџие, оџношение, развиџие*), са суфиксом *-сџиво* диференциране семантичке улоге ангажованог за означавање појмова осећања, својства (*чувсџиво*), посебно за означавање социолошких вредности (*браџсџиво, оџшџесџиво*), а из средстава за формирање речи у црквенословенском језику, обнављана је и количина *-џел* и друге за означавање и носилаца модерних идеја и савремених акција. Више од свега тога, карактеристично је било директно усвајање лексике западно-европске научне литературе (*раџио, џрогрес, хуманосџи, демокраџиџа, конџиџиџиџиџа*) са коришћењем грчке и латинске основе и форманга, а посебно образовања са суфиксом *из(а)м* (*раџионализам, мџиџиџизам, фанаџизам, аскеџизам*), *-џиа* (*џивилиџаџиџа*) и другим који ће се, временом, каткад додавати непосредно и словенским основама, а све у дискусијама усмереним критици преживелих догми, доктрина и институџија и пропаганди нових вредности и праваца у области мисли и друштва. Пејчиновићева лексика, посебно у „Беседи“, ове иновације и вредности не илуструје, јер није било услова за то²⁰. Тема је ту сужена, а ниједно удаљавање није учињено да до тога и делом дође. Окренутост Библији и Јеванђељу као главним изворима за документовање ставова беседе, од поетске терминологије допушта да се позајми тек која јединица: *џсалом, џсалма, џсалмје* (во тој *џсалом* 62, во *џсалом* 61, таја *џсалма* 57), *сџих* 57 или из словенске основе: *зачало* („поглавље“) 80. Та чињеница уводи у ширу црквену терминологију грчког порекла као извора: *мџиџурџиџа* 59, *канон* 61, *Псалџиџир* 62, *џросфор* 62, *џросвора* 77, *сџихиџраџа* 68, *џеџџрахил* 90, *каџџисма* 18. Речи нису све прецизне у погледу граматичког рода или образовања — *џсалом*: *џсалма* (форма женског рода је претежнија), *џросфор*: *џросфора* и одражавају и почетну фазу сређивања структура у новом књижевном језику. Другде су разликовања по гласовном склопу, те се јавља: *за аггела* 66, *ангели* 64, *дџавол* 68, *џаволо* 76, *диџавола* 66, што је и ствар пишчевог колебања у прецизирању у литератури постојећих ортографских норми.

Црквенословенска лексика, узета у другом њеном, оригиналнијем слоју, у највећем степену је коришћена за стално оживљавање лица,

²⁰ Из писма К. Пејчиновића упућеног Кнезу Милошу: „... не учоном во никое школо ни па растџехом во њеџиџа палати нашего јазика, ни во палати чуждиџа, но ... пребиваем ... во запустении ... црквеи и монастиреј ...“

предмета, радњи, симбола и појмова у вези са хришћанском идеологијом или из тематике црквене литературе. У области именица нарочито префорсиран тип образовања на *-и(ј)е*: *ѿисание* 66, *ѿение* 61, *воскресение* 68, *расѿјание* 69, *ѿогребение* 69, *исѿоведание* 69, *вознесение* 69, *сошесѿивие* 69, *ѿришесѿивие* 69, *ѿоучение* 69, *осѿавление* 74, *создание* 70, *соединение* 72, *освѿащение* 72, *ѿоклонение* 73, *смирение* 76, *ѿреведение* 80, *окајние* 82, *неверсѿивие* 82, већ сасвим је карактеристичан, неуклоњиво наметнут за дати круг појмова. Типичније сложеннице, које повећавају број ових примера, у тексту су и да контрастно истакну принцип зла и поруку добра: *браѿолјубие* 58 и *самолјубие* 58, *славословие* 59 и *сребролјубие* 63. Овај речник, који се није ни могао мимоићи, обухвата образовања на *-сѿиво*: *рождесѿиво* 61, *ѿаинсѿиво* 69, *свидетелсѿиво* 62, *ѿоржесѿивом* 80, и на *-ѿиел*: *ѿокровиѿиел* 60, *родиѿиел* 70, *сѿасѿиелју* 70 и друге. Приличан баласт, ове, овакве речи могле би да створе врло сув и сив, туђ и стереотипан језик. Осети се, стога, као освежење када се из истог извора захвати ма која друга вредност: *воѿак* 83, *водѿак* 83; *ѿомошчник* 61, *намесѿиник* 75; *судѿиѿиѿе* 71, *судѿиѿиѿиѿе* 69, *милосѿиѿиѿја* 60, *свѿаѿиѿиѿја* 82.

Та лексика, међутим, и на линији „вишег“ стила, и у стварима чијем смислу одговара, никад у „Беседи о празницима“ не може потиснути рудиментаран, сељачки, Пејчиновићев вид општења. Народна реч стоји равноправно, и исто тако важно и уважено поред црквено-словенске, или уводи њу у законе свог гласовног склопа, или јој прикључује свој суфикс, или је сасвим замењује, јер и писац у основи мисли представама свога света. Чак се та стара реч, у свом оквиру, ломи, деформише у стицају околности које ни писац сасвим не познаје (*ѿричашчение* 69, *ѿричесѿиение* 79, *ѿричешња* 70), и не увек када се склопом и нијансом сама вишеструко представља и када се као позајмица већ тиме преноси на линију образовања утврђених у народном говору.

Најзначајнија „догађања“ у тексту овога списа јесу управо снажне експресије Пејчиновићевог темпераментног језичког осећања. Без велике културе, али силовито елоквентан, беседник из Теарца, и у области лексике сопственог књижевног језика реметио је владајуће, примљене норме у општем правцу својих оригиналних, спонтаних свођења. Поред Цепенкова, по закључку Конеског, он је у оквирима развитка македонске књижевности „најближе везан с душом простонародне речи, са тајнама и изненађењима њене ритмике и сликовитости“. Ово сасвим потврђује и наша конкретна анализа материјала. Тако се дешава, у промењеном пасажу проповеди, посебно у оном у коме се скретање наглије изврши ка сцени живота народа, да се заборави на већ позване „црквенословенизме као лепо обучене градске госте“ и да место скло-

пова типа *смирение, окајание, безумие, безвјерие* у текст уђу скоро као иновације образовања глаголских именица с наставком *-ње*. Ми у ствари улазимо најпре овде само у један аспект и у један пример. Постоји раскорак између проповедника и Положана, верски неубеђених и хришћански недисциплинованих, о Покладама преокупираних „леснама соблазнителним“ и својим људским интересовањима, те прекор ће кренути уз јасна упутства којима се има сагласити и одређени речник: „Зашто го велат великиј пост? Зашто голем захмет требе да тегнемо во него, многу метание, многу богомолство, *нейиенје, нејаденје, нелуиенје се, некаранје се*, со жена си у постела *несиенје, кришиенје*, сриг и сваки и гозби *нечичененје, нейцуенје се, невржуенје се, ойросиуенје се*, сиромаа *йригледуенје...*“ 67. И другде: *йролјанје 73, йоручуанје 74, незнанје 73*, при чему је посебна појава употреба речи овог образовања и службе уз рефлексивну заменицу *се* (*некаранје се 67, нелуиенје се 67*), а што би одговарало случају негираног инфинитива повратних глагола. И детаљ треба споменути у једном случају: према именицама типа *йокровишел, сјасишел* налазе се и *йреашел 59, нейреашел 59*, из локалног говора, са резултатом који представља мешање предлога *йре* и *йри* (поред: *йријашелише 67*).

8. Народни говор, конципиран у целокупном његовом речничком фонду, није давао повода за разграничавање великог обима турцизама. Пејчиновић их је вишеструко користио. Они су већ сасвим ту за означавање предмета материјалне културе, али је њихова улога тек у обележавању апстрактних категорија: *давија* (тужба), *захмеи* (брига), *зефк* (задовољство), *икйиза* (потреба), *кабаеи* (кривица), *касавеи* (брига), *кахарма* (туга, мука), *рахайлик* (спокојство, уживање), *селамеи* (спас), *сефа* (уживање, весеље), *кеф* (воља), *хайир* (обзир, снисходљивост), *шубе* (ззор, сумња); *нафиле* (узалудно), *ајансис* (изненада, неочекивано) и др.

Сасвим утврђени у народном говору, тако и у дијалекту Полога, они су се осећали, уосталом, као специфичност и типичност његова и дуго после Пејчиновића. Већ ће им и теоретичар и градитељ новијег македонског књижевног језика, Крсте Мисирков, 1903. године, у књизи „За македонските работи“, давати изузетно широко место, извлачећи и наглашавајући диференцијалне ознаке и у лексици тог језика. Такво осећање и схватање увлачило је у периоде Кириловог бујичног говора турцизме управо у толиком обиму и за толико карактеристика да су они добили посебно дејство и ефекат — као „обесвећивање“ светиња. Забрана штампања „Утешенија грешним“ од стране цензуре Београдске митрополије, књиге у којој су „небеске ствари представљене у дрском, безобзирном поређењу са земаљским вредностима“ и исказане „непри-

стојним страним речима“ („Небеснаја в дерзском сравнении со земними представлена и таја самаја непристојними *сїранними реченијами* изражена“), па која је учинила чак да „недостојними сравненијама лица Богоматере по мјестом обезвјашчено, употреблением и паки *чужих а имено иїурецких*, книгам *церковним неїриличних ... имен*“ остаје као видан докуменат званичне, савремене оцене језика К. Пејчиновића грађеног и на основу тог материјала, критике која је јасно откривала том језику „небожанствени“, дакле „вулгарни“, народски карактер. Јер је и бог грађен у лику, у психологији сељака из Теарца или трговца из Тетова, и Богородица, у примитивној представи и конкретизацији сликањем језиком, била дочарана као *сулїана, сиречь царицаїа* (Утїш., 12). Турска, арапска реч, подједнако активно присутна у „Беседи о празницима“, на пример, даље, једино је ту употребљавана за оно често означавање пакла: сефалијата душа негова, му га однесоа во *цехнем*, во вечна мука 64, И душата му мучејќи се от *цехнем* гледа во рај 64, зашто он земат у *цехнем* 81, коју ће каткад допунити израз *сїраншно судишїе*, а једном заменити *адје*, у цитату. Сасвим постаје интересантан случај, и вероватно је то моменат субјективног креирања у језику — формирање изведенице од турске именице *севай* и црквенословенског суфикса *и(ј)е*: *севайије*, па се тако налази и *иїизмар*. Неколике друге последице и особине које произилазе из ове употребе туђица треба, потом, показати у посебном прегледу, у аспекту функционисања лексике језика К. Пејчиновића у целини и у аспекту постојећих односа у њој.

9. У ствари, тај такав, у основи хетероген, речник, састављен од црквенословенизама, грађен од народног говора и арапско-турског образовања (или из другог извора: *манца* 64, *даскал* 65), са носивошћу за једну исту тематику и исту врсту експресије, био је схваћен од Пејчиновића у нераздвојности тих јединица и спонтано узет као целина у акту реализовања монолитне реторско-поетске инспирације средствима језика. Јер у „Беседи о празницима“ и мешају се елементи, те тако личност из Јеванђеља, Христос или Дух, каже *крв* 61, 63, *крви* 57, а аутор проповеди, Пејчиновић: *кров* 73, *кровна* (жртва) 61, *безкровна* 61; и сељак говори *имја* 59, а писац *имѣио* 62, па затим наизменично црквенословенизам и народна реч (облик) измењају уста говорника. Стога, методски би било чак најбоље да се говорна грађа овог дела „Огледала“ анализира у датом плану, у постојећем њеном поретку. Тиме се и може открити семантичка снага речи, сва рељефност и мелодичност изражаја ове беседе као ипак уметничког остварења. Низови синонима створени на овај начин помажу токовима речитости у смислу избора конкретнијег средства говорне симболике, погођенијег семантичког тежишта, и у

смислу обезбеђивања диференцијалног и ефектнијег знака у датом моменту развијања мисаоне линије. Употребљени су тако: *домаќин* 87 — *сјојан* 72, *јросјаци* 60 — *ишачи* 88, *овоќки* 88 — *јемши* 90, *ненасиќа* 63 — *шамах* 63, *цесарови* 89 — *царја*, *без мера* 59 — *без јесай* 61, *јој* 63 — *сејашченник* 61 — *духовника* 68, *нашавник* 83 — *даскали* 65 — *учићели* 65, *бој* 72 — *раш* 72 — *ценк* 72.

Нису сви „дублети“ подједнако обични у народном говору, чак нису сви познати. Употребљени и са стилском функцијом, у тексту „Беседе о празницима“ они поготову морају бити јасни у основном значењу, потом у транспонованој семантици, и у вредности која је обезбеђена средствима истицања. Поједини црквенословенизми и турцизми и добијају превод, опис, објашњење у току низа пишчевих навођења и конклузија. Добра збирка тих извода из текста јесте оквир и материјал у коме и с ким Пејчиновић већ ради директније с језиком. То је једина „област“ у којој њега видимо као интерпретатора језичке грађе: *курбан* ќе речет нашински жертва 89 (подвлачи В. И.), *јасха* ќе речет преведеније от зло во добро 80, *свидетелство* ќе речет шайтлк 62, *завети* ќе речет ново поручување 74, *мир* ќе речет — век овај 78, *ојче наш* ќе рече *шайко наш* 58, *осудени* ќе речет оштетени 78. Каткад је објашњење фразеолошког типа, реч се издваја из текста али јој се даје тумачење у вези са ситуацијом у њему, што је и вид непрецизног преношења: *суд* ќе рече штета ќе му бидет 77. То може бити са разграђивањем: И велит: „ашче бихом себе *разсуждали*“ — тоа ќе речет — да ли сме истражиле себе, какви сме 77. У једном случају, дакле, реч из турског језика објашњава се речју из црквенословенског (*курбан* — *жертва*), у другом — обрнуто (*свидетелство* — *шайтлк*), у трећем: мање позната лексичка јединица више познатом (*мир* — *век*) и сл. И у још једном виду Пејчиновић ради организовано са речничким материјалом, такође најчешће при објашњавању детаља или фрагмената беседе. То чини довођењем синонима у непосредну везу и њиховим распоредом. Иза у разговорном језику мање познате речи напоредно се даје она сасвим народска по употреби: Зашто го велат *велик*, *голем* пост? 67, Ако не знаат книга (нека) викат *даскали*, *учићели* што знаат книга 65, али и обрнуто, чак и комбиновано, у оквиру исте реченице: Те молам, *шайко*, *оче*, прати го баре во мој *сарај*, у моја *куќа* 65. При томе значења нису увек у нијанси иста, или се допуњавају: зере духовникот има *власт*, *изин* 68. Паралелно се јављају *шело* 66 и *снага* 90, с тим што је прва реч нешто више употребљена кад је у цитату или ближе у вези с њим, а друга кад писац излаже, а с тим се може упоредити стање у савременом македонском књижевном језику: могућност употребе именице

снага у песничком тексту, а нормална и општа употреба и именице *йело*. Логички и емоционалан ред чланова синонимичког низа — примарни, доминантни: *грех*, па слабији: *кабаеџ* („грех“, али и „кривица“) — у завршници антиклимакса има допунску вредност: и не познаме свој *грех*, свој *кабаеџ*, своје *безумие* 91, што све упућује на ове односе паралелизма у речнику само као на условљене еквиваленције, „јер синонимика у правом смислу не постоји“²¹, а градација је већ сасвим типична форма беседничког стила. Све ово уводи и у семантичка поља речи, у њихове стилистичке нијансе, с обзиром на то како их Пејчиновић осећа и предаје. Синоними, међутим, у поретку који тако често заузимају у његовој реченици, саглашени су и општем тонском и ритмичком регистру којим проповедник располаже — у виду спуштања и успоравања. Употреба интервала, видна и у структурама које чине синоними у непосредном реду, упућује, чини ми се, на вишу терцу Пејчиновићевог говорења пред аудиторијумом као полазну и општу, која се накнадно регулише овом формом ораторског ритма („Ко добро паузира, тај добро говори“). У техници састављања беседе, у писању, то је морало бити узимано у обзир. Конески запажа другу условљеност и генезу ове појаве — потчињавање урођеном осећању ритмичких засека у народном приповедању, као у већ цитираном примеру: *Те молам, џајко, оче, прати го горе во мој сарај, у моја кука*.

Издвојене за регистровање у стегнутом прегледу, неколике речи тек представљају особеност у некој релацији по садржини и употреби какве имају у овом делу „Огледала“. У директнијем преношењу из књишког језичког фонда, нашла је најпре, стално место *закон* 60, у значењу „вера“ и „богослужење“, — а *сџадо*, у једначини „паства“, „верници“ (избави *сџадо* своје 58), метафорички је вид, такође пренет из текста црквене литературе. Ређе је искоришћено *благо*, које семантички поклапа „добро“ (уклонисја от зла и сотвори *благо* 60), свежији је нанос, а *сребролјубие* (из цитата) добило је еквивалент *ненасџџка* 63, у правцу деблокирања буквалног смисла и избора врло лепе народне речи. *Проџасџ*, значи „провалија“, „амбис“ и Пејчиновић је сам тумачи као „дупка голема“. У омонимијски низ улази се лексичком јединицом *јазик*, те стоји, према стању у народном говору, значење „језик“ као органа говора (му ги бришеше *со јазик* 64), и старија вредност „народ“, у нијанси „свет“ (ни па *јазик свјаџ* 78), а у множинском облику дотична реч обележава „многобошце“ (отца *јазиков*, а не Јевреев 62). Јединица *йее* („пева“, „певати“), у вредности „читати“, елемент балканистичке

²¹ Мил. Павловић, *Проблеми сџила*, Београд, 1960, стр.

лексике и семантике, жив у неколико македонских дијалекатских зона, и у Пологу²², у „Огледалу“ је сасвим замењена глаголом *чайи* 61, 66, 68. *Скиџа* 65, 66 поклапа се са вредношћу „ићи“, „путовати“, а *досади* 66 са — „врећати“, „непоштовати“. *Век* је „свет“, такође и црта полошког говора, са диференцирањем *шој вјек* 65 и *овој вјек* 66, и писац на њу упућује, како смо видели, црквенословенизмом *мир* 78. Метонимијско-синегдотском заменом реч *војска* је узета за обележавање онога што се његовим учешћем изводи — „војевање“ („рат, или *војска* или некаквиј бој“ 72), појам *вера* доведен је у везу са „представници, заступници религије“ (зашто от други *вери* мучени бидуемо 58), а *часџиџи црево* значи „угађати себи“, „себично уживати“, уз критичко усмеравање ка егоизму и прождрљивости имућних: а богатите *чесџаџи цревоџо свое* 91. Типа народног етимологисања је извођење именице *Чифуџи* (Јеврејин), према глаголу „чујам“ („им викат да *чуџи*, они не *чуџи*“ 62). Претпоследња два примера обележавају факта у вези са животом народа, имају вредност јасног скретања у типизацију феномена. Она су из низа места у „Огледалу“ у којима се Пејчиновић означава конкретније у додиру са реалношћу.

10. „Беседа о празницима“ у овом правцу носи неколико врло изразитих садржаја и карактеристика. И противуречности. Као жанр, она није могла да дозвољава уношење говорника у приказ и дискусију, имала је да одаје мир и одлучност тумача условљених моралних истина. Пејчиновићева личност се пак пробила и дала стварима свој печат. Унете су у говор своје заблуде и своје истине, своја немоћ и свој дар. Много тога било је, разуме се, својина саме средине и времена. Та страна је оно што је у великом делу „Огледала“ изражај, процес, реаговање, став. Савети, упутства о начину прослављања, са низом потврда из светих књига и низом примера из живота, направили су целину ове беседе. Композицију грађе и њен унутрашњи рељеф изводи врло присутна и активна личност писца. Директно контактирање са аудиторијумом, са савременошћу и неуклоњиво осећање присутности у чину мисије добило је одраза, доказа у самом почетку беседе: *Придиџиџе, чада, џослуџаџиџе мене ... научу вас ... — глаголеџи џророк Давид во џсалмје 33*. Није ствар у нестереотипности увода. Више је у снази и ефектности апострофе. „Придите“ и „научу вас“ суштина су пишчевог обраћања, мисије коју је убеђено понео, јер тако је било у просветитељском програму, иако се ту ради о једној нижој варијанти. Доситеј је размишљао: „Није могуће писати моралне поуке, а да се не чини да онај који пише

²² Селищев, 387.

не узима на себе неки изглед старешинства и достојанства²³. Ако је структура управног говора са инверзијом делова — то је управо свестан поступак Пејчиновића: уводница „говори пророк Давид“ даје се на другом месту јер је изговорену поруку проповедник осећао као своју и желео да се као таква у самом почетку чује. Једна беседничка структура, директно обраћање, развијана је другом — реторским питањем: *Кішо јесіи челоџек, хоішјај живоіи(?)*. Одговор онима који треба да воле живот у битном поставља један захтев: *Уклонисја оіи зла, и соівори благо 57*. То је опет цитат, његов наставак, али то је управо и Пејчиновићева основна теза. Означава је на почетку, и сад ће је документовати. Оваква транспозиција је одлично извођење на подлози емоционално-интелектуалних структура, и писац ће кренути да гради свој врло интересантан текст. Унутрашњи рељеф праве на једном плану ставови из Библије и Јеванђеља и мишљења, коментари Пејчиновићеви у виду напоредности у преношењу; на другом плану: дијалози писаца — паства. Први тип није чист, са прелажењем је из цитата у коментар, са њиховим слободним укрштањем, што је условљено преовладавањем моторичког импулса код писца; други тип је импровизиран дијалог, али самим тим и посебан услов да пишчев говор добија слободне правце.

У језику К. Пејчиновића не сусрећу се речи „народ“, „отечество“. Спомиње се, другде, „вилајет тетовски“. Није било отаџбине. Лексика *паша 70, ага 70, забиш 70* је из реченица, напомена којима се означава историјска детерминисаност средине преко носилаца туђинских власти. Неки елементи стварности су у садржају речи *глоба 71, хак 70*. Визија пакла и раја није се ужљебила у шири опис, у пејзаж. Ни слика завичаја, која се само неким елементом стварности и бледим потезом писца тек наслути у вредности позадинског цртежа. Дескрипција и није средство и одлика беседничког стила. Први свет, свет маште и религиозног симбола, укопан је неким детаљима у оквир приче о богаташу и убогом Лазару и сведен је на два контрасна потеза дата не неколоратурном речи. Слика завичаја више је присутна људима, неименованим али динамичним, оним из Полога, из Скопске Црне горе, израђеним у неколико ситуација свакодневности, у општем психолошком портрету. Посебно — сликовитошћу и мелодичношћу њиховог жаргона збијеног у групу истрзаних, евоцираних дијалога. То је био језик самога аутора „Огледала“. „Пејчиновић је први дао нашим сељацима да говоре у штампаној књизи“, писао је Конески. Оно што су они рекли или што писац каже о времену и околностима није много, али форма тих наго-

²³ Д. Обрадовић. *Одабрани лисіови*, Београд 1951, стр. 241.

вештаја оскудних чињеница, објашњена у сплету појединости, тражи објашњење. Пејчиновић није развио ни једну пунију мисао о слободи, али је означио ропство. Узрок је лежао у објективним чињеницама времена. У већ поведеној борби македонског грађанства, са пуним ослонцем на сељачке масе, није било још таквог замаха који би се сводио на обарање турског феудалног система. Пејчиновић је био производ тих стања и могућности. Бар у свом штампаном тексту, он избегава расправљања о политичким питањима, а кад му се наметну, не налази правилна, нова решења. Надвладао је начело непротивљења злу силом²⁴. Пејчиновићу се зато могло десити да види како његов народ освајачи *јахаш* и *газаш*, али и да се мири с тим што „от Турци помало зборимо ... и трпимо“. Али оволико је речено у јавној беседи, и ово има вредност пуног смисла и разрешења у складу са стилем пасажа. Гледано кроз структуру изражаја, засеца се боље у саму мотивацију става: *Ако мије не испољнине закон Христџов, не смо ни христџиани ... Пошџто не смо Христџосови људи, ... во рај не можемо да идемо. Пошџто не ке идемо у царсџтво небесное, а зашџто се мучимо на овој век, зашџто џосџимо ..., зашџто се закоџуемо, зашџто за душа давамо, зашџто оџи други вери мучени биднуемо, зашџто оџи калдрма долу слезуемо, зашџто зелено не носимо, зашџто хубаво не носимо, зашџто оџи Турци џомало зборимо, зашџто, каде не јахаш и газаш, џџрџимо, зашџто ! ?* 58. Процес образлагања структурално изведен комбинованим поступком, а у целини са тежиштем на систему реторских питања, наглашених у анафорској форми, има живу емоционалну покренутост као пратилачку суштину. Свет поробљивача чија је „зелена ношња“ симбол богатства, поплочана улица — *калдрма* његов пут, „гажење“ поданика његова пракса, он, именован изразом „туђа вера“, али и прецизном националном ознаком — *Турци*, стоји насупрот свету поробљених. У овом евокативном пасажу пуном трагичне патетике у доживљају и експресији дубоко је означена не само верска, национална и социјална разлика већ и конфликт. У току изношења ових разлога, у таквој елоквенцији и динамичности, утисак је да ће на крају креснути пишчева порука о устанку. То и јесте драгоцено језгро овог пасажа, којим се долази сасвим до личности градитеља проповеди. Друго је објашњење зашто се то и не чини. Разлог који је дат био је, на жалост, релевантан за схватање једне генерације или беседника са становишта његовог религиозно-филозофског става. Али је речено *џџрџимо* и то, суштински, емоционално, није израз помирености. То је реч о унутрашњој побуни, побуни у свести народа, и *реч*, тј. објава стања.

²⁴ В. Илијашевић, *Браћа Миладиновци и њихово мџсто у развџику македонске књижевности XIX века* — Б. Миладиновци — Одабрани стихови, Београд, 1958, стр. 10.

У прекору који Пејчиновић чини што његови суграђани не пружају праву помоћ сиромашним и болесним, већ оно најбоље (речено је ређом речју *челно*) задржавају за себе или дају Турчину — *на некои забийи* 90 (и на другом месту: *зашио* (стоката) *да ја дадеше глоба?* 71) такође је агитовање против окупатора. Из констатовања, анализе факта, па и критичког односа према негативној појави, проистиче кондензован израз који добија гномски карактер: *Защоо лошо даваш, лошо земаш* 90, па се то појача одмах и народном пословицом: *Што сјееш штоа ти никнуеш* 90. У реторском виду уобличавања, гномичка структура би била изражај са линије емоционалног пада. Умиренији беседнички начин обухвата контемплативни процес и намах се идеја о потреби помагања ближњег насупрот давања људима владајуће силе организованим средствима синтаксичко-интонационог, говорничког паралелизма своди на конкретну пишчеву поруку: *ѿмисли имаш ли некои ѿреашел или неѿреашел, има ли некои хайс, има ли неко болен, има ли некои гол, има ли неко гладен и иди види га, однеси му или зауре или дрва* 59. У том Пејчиновићевом предавању животне материје зацртана је историјска позадина са њеном безвлашћу, зулумом, пљачком, и она управо и изазива те потресе и побуне изражене адекватним видовима стила и језика. Склон да почне од хришћанске симболике, аутор „Огледала“ увек директно падне у овоземаљску чињеницу. И у „Утешенију грешним“ подигнуте су небеске сабље и напети су небески лукови „за кажњавање и уразумевање грешних“. Сав од животних утисака у Горњем и Доњем Пологу, Тетову и Скопљу, Пејчиновић претвара елементе алегорије, сечива и стреле, фактички у своје бритке речи критике и та лексика, сва за реалистички обухват, направи изразит рељеф ствари и средине: *за зѿлѿмѿари да чинатъ зѿлѿмѿъ со многоѿ аѿнгарѿе, со многоѿ паре саканѿъ, за скѿпѿа, за глад[ы]ѿа, за довицы оѿмирѿанѿъ, волесѿ по стока, по люди, шгница, чѿма, за често войска . . . веганѿъ, пленство, плачъ . . .*

Пред овом реалистичком сликом, завршно извођење у духу хришћанске поуке — да су стреле због људских грехова и да је спас од њих преданост Богородици, празна је метафизика која описаном призору ништа не одузима. Кад је био у прилици да поново представи ово стање похаре, глади, скупоће, зулума, глобе, куге, бежаније, ван оквира религиозне књиге, на пример у писму кнезу Милошу Обреновићу, он је са исто тако јасном представом о земљи и истом склоношћу за фигуративно постављање, написао: *обретаемсја ѿод иго агаренское не носимое*. Потом, постајући и иначе хроничар, Пејчиновић је на Иловачкој крмчији оставио податак о свом, „ала беговом времену“, када „војска имаше по сваки вилает“. Нема у његовом језику речи *народ*,

домовина, ошарбина, земља или сличних, то је требало тек очекивати од њега и савременика, и тек у наредним деценијама, али употребљени прилог, оригиналан као творевина и по употреби у македонском језику, прилог *нашински* (исп. и именицу *нашинец*) осећа се као ембрион тих семантичких вредности. Мислимо на пример цитиран у вези са другим појавама у Пејчиновићевом језику: Курбан ќе речет *нашински* жртва 89.

У времену је, у људима, на тлу завичаја, у језику народном кад се хвата у коштац са неким видом укорењеног сујеверја у масама, па са лакомошћу свештенства. Читава сцена и мали трактат је направљен у вези са паганским остатком подношења жртве у крви (*курбан*) и са мештанским поповима који тај чин молитвом потврђују. Као што је случај и са ношењем *амајлија*, чак узимања „писма“ и од хоџа. Тако је Пејчиновић дао чак предтекст, први извор и за будуће етнографске студије о овом обичају и сујеверју²⁵. Има ироничне стилске нијансе у постављању детаља евоциране слике када се поп усправио изнад овна са упаљеном воштаницом: *ама ѿојоѿ шѿо му чаѿи ни(м) на роговиѿе со свеќа зајалјена, ѿој чаѿиѿ јем оѿ незнаенје, јем оѿ неслушанје, и има нове тезе у гледању на вредност наслеђених форми живота дате осудом учења свештеника: Ако је, гледајѿе си рабѿиѿаѿ, шѿо сѿе нам ле не осѿавајѿе. Треба рећи да се Пејчиновићево супротстављање овом ставу скоро у речима поклапа са једним местом у Д. Обрадовића: „Ево шта простота и сујеверје виче: Тако су наши стари чинили, тако ћемо и ми“. Доситеј је мисао о напретку развио и даје и прецизно свој став: „Нипошто! Кад би људи све једнаки остајали, никад ниједан народ не би се побољшао и просветио“. Пејчиновић има место: *Ама ќе речеш ... не знаемо како ѿреба. Тако најдохме, ѿако ќемо осѿавиѿи. Немој, брајѿе, не осѿавај, ѿоко уклониѿа оѿ зла и соѿвори благо* 60. То што аутор „Огледала“ пак ни сам није сасвим био ослобођен сујеверја, у облицима хришћанског учења, само је елеменат противуречности које су у њему биле у оштром рату и недовршеност процеса свести. У његовом речнику има *дух разума* 66, али то је сасвим нешто друго него „просвећени ум“ из лексике и учења Д. Обрадовића. И идући по линији његове мисли како је језичко-стилска структура реализује, не видимо нарочито богат круг појава. Његова поређења су међутим конкретна или сасвим личног става: зашто не праат курбан со вино, токо со крв и месо како *ѿци на касайница* 62. Онај који „неке да чуе“ упутство, савет, и уколико га он само преноси у тренутку, „тој јест како нека овца *шѿо бега оѿ ѿрло**

²⁵ Српски етнографски зборник VII, 142. — Ј. Х. Васиљевић, *Јужна Сѿара Србија* I, 207, 384, и др. — А. Селишчев, *op. cit.*, 271 и др. — Г. Елезовић, *Дервѿишки редови муслимански*, Јужна Србија, 1927, 46—47.

надвор. *Таја овца оџи влоки н'уџечуеџи* 58, дакле — компарација са додатним обухватањем става беседника у виду извлачења закључка из области слике захваћене поређењем. Не може се, међутим, не подвући колико је у свакој стилистичкој структури адекватно и органски изражен појам његове свести, и вид узбуђења и природа контемплативности. Поређење о смрти *Смерџи чоџка идеџи како араџиа кришом, аџансис, не се знаџе кога ќе доџде* 81 из инспиративних је тренутака грађења беседе, из најјачих њених, кондензованих лирских места, са свођењем на гномички тип. А овакву мисао, нека подвучемо још једном карактер и особину Пејчиновићевог изражаја, изнеле су у присном савезу, сасвим сливено, народна и црквенословенска реч и усвојена туђица.

11. Приповедни пасаж, када се појаве, а такво је место преношење приче о богаташу и убогом Лазару, свде се претежно на дијалошку форму, што одговара општој структури беседе, али слободна нарација, на својим местима, сасвим је са дикцијом народне бајке, са њеном специфичношћу и шаблоном. „Кирил тука не брза, знаџе тоџ како се раскаџуваат во неговиот народ приказни, ја фаџа тоџ нужната бавна интонација ..., знаџе каде да се подзапре ..., да се остави малу време и за издив и да има кога човек да си ги избрише солзите, ако баш му се наџалило“ (Кон., 32, 33). То је, потом, једно од места у „Огледалу“ где је окренутост народном језику максимална.

У општој структури излагања К. Пејчиновића ово све добија вредност мењања динамичког рељефа, управо смењивања два његова тџла. На истој линији је моменат закључивања, који проистиче из чина документовања, анализе, управо поентџрања моралне поуке. И преко утврђивања склопа пишчевог не честог афористичког израза и интензивности његове индукције и дедукције, открива се прилична мера сужености књижевног искуства. Цитати, на пример онај апостола Павла — „Корен всџем злим сребролџубиџе јџст“ 6, није без везе са беседниковом сентенцијом: *Свакоџе разлаџуџе џрџх јџсџи* 81, али гномичке реализације су углавном уопштени закључак на изражајној основи народне пословице или у виду њене парафразе, мада неке вербалне асоцијације и фолклорној гноми одређују позајмљени елеменат: *Шџио сџџеџи џова џи никнуџеџи* 90, *Зџре риба џжива сџџоџиџи со вода* 60. Истицање представа по контрасту, које се иначе везује са интензивнијим током психолошког процеса, није ван те подлоге народног формулисања: *Наџџослеџноџио му се џаџеџи чоџку, а не џрво* 81, *Заџџио денеска сме џживи, уџџрен нисмо* 81, а снагу афоризма стиче посебно закључак из сопственог критичког односа према конкретној, негативној појави, на пример која је отпор Пејчиновићевог учењу: *Похарно у џфразна џџифка да дуаџ, дила неслу-*

шливога да учиш! У сваком случају, близак народној мисли и фразеологији, боравећи у њима у многим тренуцима свог креирања, аутор „Огледала“ није превазишао обим сложености у типу изражаја народне гномике, али је властита опсервација одвела и у властиту конклузију и у разумевању склоп: *Вук да можеше да чува чојека, свакиј во кукаша њо еден жив ќе ранеше.* Са ослонцем на појаву ношења вучјег зуба, „амајлије“ која „штити“ од зла, овај сентенцијски израз је и са поентом ироничног смисла.

Језик К. Пејчиновића, међутим, није на гномичком нивоу. Екстензивност форме, превага количине уметничко-говорне грађе над обимом материјалног садржаја, јесте, међутим, и израз ауторовог беседничког темперамента. Форма дијалога и расправљања, која истиче појачану улогу ауторовог говора, носи у ствари изразите елементе емоционалног стила. Тако су нашли приоритетно место синтаксичко-интонациони паралелизми, претежно анафорско-полисиндетски склопови: *Зайлова њагаи град, и заради други њоганишии што се чинаи: или скришом се фрлило койиле, или скришом се ушејал некои некого, јем не се знаеи кои, или се клеветеее мефу себе, или гараз држиие..., или у црква унуиџа мирски њесни њеее ...*, који се каткад у оквиру истог фрагмента замењују асиндетским низом: *или сиромаху, или сакашому, њелиеку, шушкавому, муи-кавому, гушавому, халосаному, хулавому, будалому, грешному се смеее, шегаше го, њудише го, задираше го ...* 91. Згущавају се ту речи скоро брижљиво скупљене са непосредном пишчевом оценом појава стварности, нарочито глаголи, што је стални израз покретног пишчевог духа и одговарајућег језичког импулса, граде се „брзаци“ експресије, са осећањем за валер у сликању језиком.

Ове особине језика „Беседе о празницима“, ови облици његовог ангажовања у типичним видовима структура реторског стила, означавају у великом степену индивидуалан творачки акт у књижевном тексту. Разуме се, природу стила К. Пејчиновића, сам фонд лексичких и естетских речи, и тропи и ритмику, посебно облике реченичких формулисања, одређује једним делом и узор — текст Библије и Новог завета. Али, аутор „Огледала“ материјалом народног говора и коришћењем црквенословенизмима износио је најживље своје преокупације и расположења и, уз захват појава савремености, створио је диференциран, нов резултат. Тај текст представља први вид македонског књижевног језика.

Војислав Илић

S u m m a r y

Vojislav Ilić

**The language of Kiril Pejčinović and the function
of his style and art**

The first Macedonian published books, „The history“ of Joakim Krčovski (1814, Budim) and „The Mirror“ of Kiril Pejčinović (1816, Budim), are significant from the literary-historical aspect. The books had been reviewed before as for their origin and contents, and the study of A. Seliščev „Polog“ (1929) is especially instructive. However the correct and modern classification of the works, that is as regards to whose literature they belong, was made clear by H. Pelenaković in his works by making a good revisio of former attitudes (cf. *Сѣраници од македонската книжевност*, Skopje, 1952). The second fact, the value of the first Macedonian books lies in their language and style.

Krčovski according to his talent and importance of the text is less significant and his language, which was reviewed in the article by J. Ivanov *Деѣ хадѣи Иоакимови книги* (PSp. XXXIX, 1892), is especially lacking in creative and stylistic elements. On the other hand Pejčinović, has an outstanding individuality and rele.

„The Holiday Sermon“ (Slovo za praznicite) for short, the dominant part of „The Mirror“, is the most original of his writings; here his personal culture, ethical preoccupations, language and style possibilities of the author have manifested themselves fully. Seliščev, in the above mentioned study, made use of certain aspects of the language of Kiril Pejčinović constructing an ethnographic and dialectical picture of Polog, and the essay of Blaže Koneski „Kiril Pejčinović“ (Kiril Pejčinović, *Slovo za praznicite*. Prepared and prefaced by B. K. Skopje 1956) just discovers the real intensity of life, creative and stylistic impulses of the Macedonian writer.

The language of Kiril Pejčinović, reviewed in this study on the basis of „Sermon“ („Beseda“), in the main characteristics but again complete, and separated, appears also in its stylistic function. Structurally it is heterogeneous, it is composed of phonetic and morphological material of the Old Slavonic Language with some additions of Serbian, and the local dialect of the region of Polog which is dominant. His vocabulary contains many Turkish words, very much in use in the local dialect, as symbols of object of material culture and and especially as

symbols of abstract categories. The Old Slavonic language is more compact as a system in quotations from The Bible and The New Testament, but here too it is in obvious deformations. The language of the author's native country, Donji Polog, bears almost the whole text of „The Sermon“, although very often disturbed by the morphology and the vocabulary of the language of the books the author had read, widening his basis with the dialectal traits of Gornji Polog and of Skopska Crna gora.

By doing so the author was creating more generally a type of literary language. It appears here in the richness of its forms, and syntax structures, and particularly in its phraseology and melody. The dialect, used in the literary text, is consolidated to a certain extent, and especially it does not represent all its phonemic variants, but stabilized the sounds of a weak articulation. A series of inconsistencies of the language of Kiril Pejčinović, particularly those which come out of parallel use of the system of synthetic and analytical declination, in spite of that they are absent in many passages of „The Holiday Sermon“, and the words from The Old Slavonic language, The Turkish language and the dialect of Polog create wider series of synonyms which help his fluency of speech.

The most significant process in the text of this writing is Pejčinović's strong expression of his temperamental feelings for the language. The form of dialogue and discussion which points to the strengthened role of the author's speech, bears in fact the characteristic elements of the emotional rhetorical style. So the syntactical-intonational parallelisms are of greater importance, and especially anaphorical-polysidetic structures.

These peculiarities of the language of „The Holiday Sermon“, forms of engagement in typical structures of the rhetorical style, signify to a great extent an individual creative act in the literary text. Of course, the nature of the style of Kirilo Pejčinović owes to its origin – the picturesqueness of the folk narrative and the text of The Bible and The New Testament upon which the author so often draws. But the writer of „The Mirror“ pointed most vividly to his ethical principles and life preoccupations and created a differentiated, and new result. This text represents the first aspect and form of the Macedonian literary language.